

I. Рябоволенко, асп.

Відображення образу світу в творах Тараса Шевченка, перекладених японською мовою

У нашій розвідці ми розглянемо функціонування японських пасивних видів лексики в перекладах творів Тараса Шевченка японською мовою. Джерельною базою дослідження є вибрані твори з "Кобзаря" у перекладі дослідника Фудзі Ецуко [7]. Особливу увагу буде зосереджено на функціональних особливостях японських історизмів, архаїзмів та застарілих слів у перекладних поетичних творах. Розглянемо також, яким чином застосування пасивних видів лексики у перекладі допомагає відтворити оригінальний задум автора, передати японською мовою розкішний світ поетичних образів та художніх мотивів Шевченкових віршів. Ми спробуємо систематизувати пасивні види лексики, які функціонують в обраному нами матеріалі, та проаналізувати основні тенденції функціонування їх в поетичних творах Шевченка, зокрема, які з них використано дослідником Фудзі Ецуко для передачі концептів, архетипів, глибинних сутностей Шевченкового слова. У цьому дослідженні ми не розглядаємо види перекладу, які використав дослідник, не будемо зосереджувати увагу на тому, наскільки достовірно було відтворено японською мовою різноманітні поетичні образи, якими

щедро прикрашено Шевченкові поезії. Ми лише спробуємо довести на чисельних прикладах нашу тезу про те, що функціонування пасивних видів лексики дозволяє перекладачеві не лише вірно передати архетипи та художні мотиви творів, а й обрати той спосіб передачі їх мовою перекладу, який дозволить іншомовним читачам осягнути всю красу і велич українського генія Тараса Шевченка.

У своїх попередніх розвідках ми неодноразово наголошували на неусталеності української та японської термінології та пов'язані з цим труднощі щодо визначення релевантного критерію дослідження пасивних видів лексики [2, 14 – 17]. Неусталеність термінології, тобто відсутність стрижневого для усіх видів пасивної лексики критерію дослідження, стає, на нашу думку, причиною широкого спектру дефініцій термінів "історизм", "архаїзм" та "застаріле слово". У попередніх роботах з метою уніфікації критеріїв розмежування різновидів пасивної лексики ми вирішили застосовувати функціональний критерій. Звичайно, визначальним факторами пасивізації тієї чи іншої лексеми як в українській, так і в японській мовах, у переважній більшості випадків, є екстралінгвістичні фактори, які зумовлюють ступінь активного вживання лексеми в сучасній японській мові, особливості функціонування пасивної лексики в діахронічному та синхронічному аспектах. За функціональним критерієм ми будемо диференціювати пасивну лексику.

На нашу думку, значні труднощі дослідження та перекладу поетичної спадщини Шевченка виникають у науковців тому, що існують складнощі у розумінні концептів архетипів, глибинних сутностей поезій, особливо етноміфологем. Це пов'язано з відмінностями мовних картин світу українського та японського народів, тому навіть етноміфологеми світу живої та неживої природи, які входять до складу лексичних констант [5, 58], часто незрозумілі пересічному японському читачеві. Наприклад: *сич*, *луґач* в поезіях Шевченка це "віщун недоброго", "провісник смерті" [4], в японській традиції символом диявольського впливу, символом смерті та омани є *лисиця* [6, 206 – 213]; образ "каліни" у віршах Шевченка – це символ нещасливого зрадливого кохання, надмогильна рослина, тоді як в японській традиції символом розлучених закоханих, які, незважаючи на зовнішні обставини, кохають один одного, виступає *верба* [6, 206 – 213]. Суб'єктивною причиною вищезазначених чинників стають неточності в перекладі поезій, зокрема переклади дослідника Фудзі Ецуко, на нашу думку, недостатньо заглиблені в українську культуру, існує чимало неточностей у розумінні українського буття часів Шевченка. Усі вищезазначені фактори особливо впливають на передачу пасивних видів лексики японською мовою. Загальна кількість пасивних слів у оригінальних Шевченкових поезіях, які перекладені Фудзі Ецуко, становить близько 40%. Проте у японському перекладі віршів пасивних лексем всього функціонує біля 20%, а решта 20% – відтворено описового методу перекладу або транскрибуванням, – це в основному

екзотизми. Проте ми вважаємо, що пасивні види лексики мають функціонувати не лише в оригінальних творах, а й у вторинних текстах. Тобто дослідники мають використовувати повною мірою історичну забарвленість пасивних видів лексики сучасної японської мови, шукати відповідники в мові або переосмислити той чи інший образ відповідно до свого світосприйняття, що дозволить читачеві не лише краще сприймати, а й осмислити художні образи та перейнятися національно-патріотичними ідеями поезій Шевченка, відчути мелодійність мови поета. Ми вважаємо, що функціонування у перекладних творах пасивних лексем дозволяє не лише відчути дух епохи, а й з суто лінгвістичної точки зору взяти під сумнів усталену думку багатьох лінгвістів про те, що пасивні лексеми мають нульовий або незначний ступінь активного функціонування в сучасній мові [3, 27 – 30], оскільки дослідження пасивних видів лексики за функціональним критерієм дозволяє прослідкувати процеси та шляхи пасивізації слів, відстежити в синхронії основні види лексики, де спостерігаються ці процеси, проаналізувати причини цих змін та простежити ступені функціонування пасивних видів лексики за мовними стилями. Розглянемо пасивні види лексики у обраному нами матеріалі детальніше.

Приклад № 1

デシャチーナ

(десяті:на)

–

10分の1税;

昔収穫物・収益の10分の1を教会に納めた税;(一般に)10分の1税 – десятина – десята частина одного податку, в давнину податок збирався для церкви у вигляді однієї частини прибутку та врожаю [7, 195]:

幸運の水を注がれてあれ

Долею полийся!

一デシャチーナの畑よ、

Розвернися ж на всі боки,

田舎の田舎

田舎 畑よ、ことばではなく、

Та посійся не словами

理性の種子を蒔かれてあれ! А розумом, ниво!

人々はライ麦を刈りに出てくるだろう Вийдіть люде жито жати...

幸せな収穫の時だ!

Веселії жнива!

貧しい畑よ、ほろがれ、

Розвернися ж, розтелися ж,

どこまでも連なれ!

Убогая ниво!!!

/Не нарікаю я на бога...(わたしは神を責めはしない)/ [7, 146].

У цьому вірші Шевченко під історизмом "десятина" має на увазі не десяту частину податку, а ту невелику частку національної свідомості, культури, яка ще лишилася на Україні. У цьому уривку автор закликає український народ зберегти цю незначну спадщину. Ми бачимо, що історизм "десятина" транскрибовано японською мовою, тобто історизм функціонує не лише в оригінальному, а й в вторинному тексті, що підтверджує наше твердження про функціонування пасивних видів лексики в сучасній японській мові, хоча твір оригіналу та перекладний варіант розділено в часі десятками років.

Приклад № 2

ヘトマン (хетоман) – コツザクの頭領 – глава козацтва [7, 193]:

あの幼稚なヘトマンたちが	Поки тії недолітки
真の知恵を得るまで。	Підростуть, гетьмани
神に祈りを捧げて	Помолившись,
わたしも眠ってしまいたい。	і я б заснув

/Чигирине, Чигирине... (チヒリンよチヒリンよ...)/ [7, 24].

Під історизмом "гетьмани" у вірші "Чигирине, Чигирине", на нашу думку, Шевченко мав на увазі. в першу чергу, не главу козацтва, а маленьких дітей, які є майбутнє України. Таке бачення відповідає тогочасному суспільному ладу на Україні. В японському варіанті функціонує транскрибоване слово **ヘトマン** (хетоман). Тобто спостерігаємо функціонування у вторинному тексті історизму **ヘトマン**(хетоман) з повною семантичною відповідністю українському варіанту, яка підтверджується фразою "あの幼稚なヘトマンたちが (ано/ йочіна/ хетомантачі/ га)" – "оті незрілії гетьмани" (еквівалентний переклад). Тобто дослідник Фудзі Ецуко для збереження оригінального задуму автора не замінює український історизм "гетьман", наприклад, архаїзмом 將軍 (сьогуун), а транскрибує його.

Приклад № 3

コザック (кодзак), コザックの (кодзаккуно) – козак, козацький (пояснення Фудзі Ецуко) [7, 202].

トルコ人に捕えられたコザックらと	Що помолились з козаками
祈りつつ流した、あの涙を。	В турецькій неволі,

/Три літа. (三年)/ [7. 43].

わたしたちが まだコザックで	Ще як були ми козаками,
教会合同のことなど 耳にもしなかったあのころは	А унії не чуть було

/Полякам (ポーランド人に)
)/ [7, 72].

コザックの首が 垂れた、	Поникли
голови козачі,	

踏みじられた草のように。	Неначе
--------------	--------

стоптана трава,

ウクライナは泣いている、 呻き声をあげて泣いている！	Україна
----------------------------	---------

плаче, стогне-плаче! /Полякам (ポーランド人に)/ [7, 74].

コザックに 手をさしのべてくれたまえ！	Подайте ж руку
---------------------	----------------

козакові

曇りないところを 向けてくれたまえ！	І серце чистее
--------------------	----------------

подай! /Полякам (ポーランド人に)/ [7, С.76]

コザックの魂は	Нехай душі козацькії
---------	----------------------

ウクライナにとどまらせよ	В Україні витають –
--------------	---------------------

あの土地は はてからはまで

Там широко, там весело

ひろやかで よろこびにあふらている。 Од краю до краю.../Думи мої, думи(わたしの詩、わたしのこころの想念よ)/ [7, 8].

З вище наведених уривків можна зробити висновок, що дослідник з метою повнішого відображення художніх мотивів поезій "Полякам", "Три літа" та "Думи мої, думи" використала транскрибування архаїзму "козак" та його прикметникову форму "козацький" в японській мові, який є прикладом функціонування пасивних видів лексики у вторинному тексті.

Приклад № 4

チュマーク (чумакку) – チュマークは15-16世紀のウクライナで、牛(車)で穀物を黒海沿岸に運び、帰路は塩・魚を持ち帰って商売をした兼ねる商人のこと。 – чумак – торговець, який поєднував перевезення до берегів Чорного моря зерно на волах, на зворотному шляху брав з собою сіль та рибу (пояснення Фудзі Ецую) [7, 228]:

草原を旅するチュマークたちが
Неначе
stepom чумаки

秋に里蹄程標を一つまた一つとあとにしていくように、
Уосени
верству проходять...

歳月が一年また一年わたしのうえを洗う流れ去る Так і мене минають годи /Неначе степом чумаки (草原を旅するチュマークたちが)/ [7, 110].

У цьому уривку дослідник транскрибувала японською мовою історизм "чумак" у значенні "на Україні в XV-XIX ст. візник і торговець, який перевозив на волах сіль, рибу та інші товари для продажу" [1, 1385]. Проте у цьому вірші Шевченко під лексемою "чумаки", на нашу думку, мав на увазі роки, які плінуть. Дослідник не замінила цей поетичний образ відповідною японською метафорою від чого, на нашу думку, поетична картина вірша втрачає своє забарвлення.

Приклад № 5

兵士 (хейсі) – 律令制で、諸国の農民から兵役に徴発された者。 – москаль – у політичній системі ріцурьо, особа, яку реквізують на воєнній службі з селян сусідніх країн [8, 2393]:

悲しみが孤独なこころのなかに Та списую; щоб та печаль

兵士のように空き進んでこないよう Не перлася, як той москаль。 /Мов за подушне, оступили... (人頭税の取り立てでもするように...) [7, 82].

У цьому уривку дослідник Фудзі Ецую переосмислює історизм "москаль" та в японському варіанті вживає історизм 兵士 (хейсі). Ми не будемо аналізувати наскільки змінився початковий зміст Шевченкового вірша від такої поетичної заміни. Проте зазначимо, що такі заміни цілком можливі, оскільки, як вже було сказано вище, дозволяють наблизити текст до сприйняття іншомовного читача незнайомих реалій. У цьому випадку ми також спостерігаємо функціонування історизму у вторинному

тексті, що дає нам підстави стверджувати, що у процесі пасивізації застаріла лексика не зникає з мови назавжди, а продовжує вживатися в сучасній мові з меншим ступенем функціонувати. Проте слід зазначити, що не завжди дослідник Фудзі Ецуко обирає правильний, на нашу думку, варіант передачі пасивних видів лексики японською мовою. Тобто існує, з нашої точки зору, неточне або помилкове розумінні оригінального задуму автора, що призводить до неточностей у відтворенні художнього змісту вірша, що дуже важливо при перекладі поетичних творів. Наприклад:

そううえに わたしのかげがえのない墳墓まで	І могили мої
мили	
ロシア人が掘りかえしている	Москаль
розриває	
掘り起こすがよい	Нехай рие,
розкопує....	
他人のものを探すがよい。	Не своє шукає
そうしているあいだに 無節操な者との	А тим часом
перевертні	
成長して大人になり、	Нехай
підрастають	
ロシア人が	Та допоможуть москалеві

/Розрита могила (暴かれた墳墓)/ [7, 20].

У цьому уривку архаїзм "москаль" набуває когнітивного значення та уособлює усіх людей, які плюндрують українську землю та культуру, але японською мовою архаїзм перекладено як *ロシア人* (*росія-дзін*) як "росіянин / росіяни", що, на нашу думку, неточно та звужує семантику лексеми "москаль" лише до позначення російської національності.

Приклад № 6

賦役 (фукєкі) – 農民が領主に労働の形で払う地代。 – панщина – селяни, які сплачували земельну ренту у вигляді фізичної праці на феодала [8, 2306]:

黙りこくって 賦役 に出かけている、	Німі на панщину ідуть
子どもたちまで引き連れて!	І діточок своїх ведуть!... /І виріс я
на чужині...(ふるさとを遠くはなれて...)/	[7, 104].

兄弟は 賦役 に出たのちに、	Брати на панщину ходили,
兵隊に取られた。	Поки лоби їм поголили! /Якби ви знали
паничі... (人びとが嘆きの底であえいでいる場所を...)/	[7, 130].

З наведених уривків бачимо, що історизм "панщина" в японському варіанті було переосмислено дослідником Фудзі Ецуко та замінено японським **賦役 (фукєкі)**. Ці приклади дають нам підстави підтвердити свою тезу про функціонування пасивних видів лексики в сучасній японській мові та говорити про можливість релевантність заміни

пасивних лексем мови оригіналу на пасивні лексеми мови перекладу у цьому вірші.

Приклад № 7

Дослідник Фудзі Ецуко пропонує у своєму словнику до поетичних творів Шевченка декілька інтерпретацій архаїзму "магнат" (великий феодальний землевласник [1, 502]): 富豪 (фугоу) та 貴族 (кідзоку). Лексема 富豪 (фугоу) означає "富んでいる人。大金持。財産家。 – заможна людина; багач, мільйонер; людина зі значними статками/капіталом" [8, 2324]. Лексема 貴族 (kizoku) у тлумачному словнику 広辞苑 (ко:дзіен) має таке значення:

1) 家柄や身分の貴い人。出生によって社会的特権を与えられた身分。 – людина знатного походження та високого соціального статусу. Завдяки (знатному) походженню, соціальний статус, який надає (широкі) соціальні привілеї;

2) 中世ヨーロッパの封建社会では、戦士身分として僧侶とともに領主層を構成し、土地と農民を支配した階級。 – у європейському середньовічному феодальному суспільстві, клас, який сформувався з соціального пласту військових, духовенства разом з лордами, які розпоряджались землями та керували селянами;

3) 比喩的に、特権をもち高い地位にある人。 – образно, людина, яка має високий рівень привілеїв. [8, 649]. Тобто ці дві лексеми мають дотичне синонімічне значення, але, на нашу думку, архаїчне друге значення лексеми 貴族 (кідзоку) точніше відображає художній задум Шевченка у вірші "Полякам". Проте дослідник Фудзі Ецуко, перекладаючи історизму "магнат" у цьому вірші, використовує лексему 大地主 (тайдзінусі) – великий поміщик. Ми вважаємо, що під словом "магнат" Тарас Шевченко мав на увазі не лише поміщиків, а й увесь соціальний пласт заможних людей, які, користуючись особливими соціальним привілеями, гнобили простий люд та завдавали шкоди українській культурі, а лексема 大地主 (тайдзінусі) звужує концептуальне значення лексеми "магнат" лише до "заможної особи", що можна прочитати у цьому уривку:

こういうわけなのだ、わが親しき友、ポーランド人よ! Отак-то ляше, друже, брате!

強欲なカトリックの司祭と大地主たちが Неситїї ксьондзи, магнати. / Полякам. (ポーランド人に)/

Отже, ми вважає, що необхідно уважно переосмислення первинне значення цього уривку та використати точніший відповідник архаїзму "магнат" у вторинному тексті.

Приклад № 8

軍団 (гундан) – орда – 1) トルコの兵団. – турецьке військовоє об'єднання; [7, 210]; 2) 律令制で、諸国に配置された軍隊。 – в часи ріцурьо, військові частини розформовані по всі провінціях [8, 809]:

いったいなんのために わたしたちはポーランド人と戦ったのか。 За що боролися ми з ляхами?

なんのためにタタールの軍団と斬りあったのか。 За що ж ми різалися з ордами?

/Чигирине, Чигирине... (チヒリンよチヒリンよ...)/ [7, 26]

У цьому уривку історизм "орда" у значенні "об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів" [1, 679] дослідник не транскрибує, а замінює історизмом **軍団 (гундан)**, що на прикладі підтверджує нашу тезу про те, що історизми або інші види пасивної лексики не зникають, а продовжують вживатися у мові з меншим ступенем функціонування.

Отже, з наведених прикладів можна зробити такі висновки: 1) перехід лексики з активного складу мови в пасивний відбувається, як правило, через екстралінгвістичні фактори, тобто зникнення реалій з тих сфер життя, де вони функціонували як активні лексеми. Проте дослідження пасивних видів лексики за функціональним критерієм дозволяє стверджувати, що пасивні лексеми не зникають з мови назавжди, а лише змінюють свій статус (перехід з активного складу лексики в пасивний) та ступінь функціонування; 2) функціональний критерій дозволяє не лише чітко визначити приналежність тієї чи іншої лексеми до певного виду лексики, а й звернути увагу на те, що значення одного й того слова можуть належати до різних видів лексики. Ми наголосили на цьому у прикладах 4 (チュマーク (чумакку), 7 (富豪 (фугоу), 貴族 (кідзоку), 大地主 (тайдзінусі) та 8 (軍団 (гундан); 3) функціональний критерій як релевантний критерій дослідження доводить нашу тезу про те, що пасивні види лексики не перебувають у пасивному стані постійно (тобто зафіксовані лише у словниках), а продовжують функціонувати у мові. З поетичних творів Шевченка перекладених японською мовою можна зробити висновок що історизми та архаїзми функціонують як у оригінальних творах, так й у вторинних текстах, тобто перекладах. Використання або збереження у вторинному тексті цих видів лексики дозволяє не лише передати мовою перекладу оригінальний задум автора, а й осягнути поетичні образи, розкрити художні мотиви, оскільки, як було згадано в дослідженні, світ Шевченкових образів, архетипів широкий та багатограний, тому відтворити його будь-якою іншою мовою досить складно; 4) основна частина пасивних видів лексики, яка функціонує у перекладах Фудзі Ецуко – це історизми та архаїзми. У одному випадку Фудзі Ецуко, переосмислюючи зміст поезій, замінює українські пасивні лексеми на японські, тобто намагається знайти такі відповідники, які б не лише зберегли та відтворили японською мовою

первинний задум автора, а й були зрозуміліші для іншомовного читача. У інших випадках дослідник часто транскрибує українські пасивні лексеми, щоб передати колорит та художній мотиви поетичних творів Шевченка. Як правило, транскрибовані пасивні лексеми – це екзотизми такі як *デシヤチーナ* (*десяті:на*) – десятина, *ヘトマン* (*хетоман*) – гетьман, *コザック* (*кодзаку*), *コザックの* (*кодзаккуно*) – козак, козацький, *チュマーク* (*чумакку*) – чумак. Узагальнюючи усе вище зазначене, можна сказати, що функціональний критерій у дослідженні пасивних видів лексики, на нашу думку, є релевантним критерієм, оскільки він дозволяє прослідкувати процеси пасивізації в мові, чітко розмежувати поняття "історизм" та "архаїзм", а також переглянути усталену думку лінгвістів про те, що усі значення історизмів або архаїзмів належать лише до пасивних складу мови, бо з наведених прикладів видно, що одна й та ж лексема відповідно до своїх значень може належати як до історизмів та к і до архаїзмів. Це відбувається тому, що процеси утворення та зникнення слів у мові безперервні. Тому ми наголошуємо, що будь-яка пасивна лексема не може мати нульового ступеню функціонування у мові, оскільки з переходом з активного складу мови в пасивний стан зменшується лише частота функціонування у сучасній мові (ми не розглядаємо випадків зміни писемності, де існують свої нюанси). Стосовно літературних творів, зокрема на прикладі Шевченкових віршів, можна спостерігати перехід пасивних лексем мови оригіналу у мову перекладу шляхом транскрибування або переосмислення та заміна їх на відповідники, які ближчі до японських реалій.

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. – К., 2004;
2. *Дебейко О. В., Рябоволенко І. В.* Функціональний критерій як фактор диференціації японської пасивної й активної лексики (на матеріалі адміністративно-військової термінології) // *Вісник КНУ ім.Тараса Шевченка. Східні мови та літератури*. – К., 2005. – Вип. 8; 3. *Рябоволенко І. В.* Лінгвісти про історизми, архаїзми та застарілі слова // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Східні мови та літератури* – К., 2005. – Вип. 10;
4. *Словник мови Шевченка: В 2 т.* / Відп. ред. В. С. Ващенко. – Київ, 1964;
5. *Слухай Н. В., Мосенкіс Ю. Л.* Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка. – К., 2006; 6. *Японская мифология*. – М., 2005; 7. 藤井悦子. シェフチェンコ詩選. – 大学松林. – 東京, 1993; 8. 広辞苑、第五版 – 東京, 1998.